

Фицик Ігор Дмитрович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільствознавства
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини,
докторант кафедри історії України
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова (м.Київ)

УДК 94(477.4)-058:821.162.1.0(092)

СПОГАДИ ТАДЕУША БОБРОВСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ШЛЯХЕТСЬКОГО СТАНУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (30-60 РР. ХІХ СТОЛІТТЯ)

Процеси трансформації, що суттєво змінили сутність всіх сфер сучасного українського суспільства, при всій проблемності та неоднозначності наслідків, актуалізували та каталізували увагу до проблеми прав та свобод особистості, гармонізації відносин людини та держави, її ролі в поступі суспільства. Зі зрозумілих причин відповіді на такі цивілізаційні виклики зобов'язані шукати різні суспільні інституції, і чи не в першу чергу ті, що опікуються гуманітарною складовою. Звідси стає зрозумілою посилена увага сучасної історичної науки до проблем соціальної історії та духовної сфери життя суспільства, що логічно підвищує увагу дослідників до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури (що є носієм історичної самосвідомості окремої особи) як історичного та біографічного джерела), як важливого чинника культурно-історичного процесу, пам'ятки суспільно-політичної думки епохи створення.

Деякі недоліки мемуарної літератури: суб'єктивне подання фактів, а іноді і свідоме їх спотворення, обмеженість людської пам'яті тим не менше не позбавляють польську мемуаристику цінності як важливої складової джерельної бази історії України. Емоційність вражень та роздумів мемуаристів яскраво передають колорит і дух епохи, збагачуючи відомості про минуле польської меншини в Україні, її субкультуру й ментальність.

Мемуари Бобровського з моменту публікації у 1900 році, під назвою "Pamiętniki" ("Спогади") у Львові (друкарня Національного закладу ім. Оссолінських), і по-сьогодні є об'єктом зацікавлення вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед їх перших польських рецензентів були Ф. Гавронський [9, 35], Р. Маршицький [14, 23], В. Пжиборовський [17, 415], Е. Івановський [11, 151-152]. Спогади Бобровського не залишили байдужим і Івана Франка [5, 191-240].

У польській історіографії цю працю не оминули своєю увагою історіографи міжвоєнної епохи В. Міцкевич [15, 23], В. Лясоцький [13, 9, 24-29, 47, 104] і Я. Перловський. [16] До спогадів Бобровського постійно звертався Р. Афтаназі, працюючи над 9, 10 і 11 томами своєї фундаментальної праці "Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej" [6]. Знання французький полоніст і українознавець Даніель Бовуа цінував мемуари Т. Бобровського за достовірність і "промовистість". [1, 24]

Через політичні та ідеологічні упередження вітчизняні історичні дослідження радянського періоду використовували мемуари дуже вибірково і слугували найчастіше

цілям патріотичного виховання. Тільки серед сучасних українських дослідників М. Костриці, [3, 22-23] А. Макарова, [4, 19] В. Колесника [2,17] віднаходимо оцінку спогадам, співзвучну Даніелю Бовуа.

Метою нашої розвідки є аналіз окремих фактів, описів життя тодішніх шляхетських родин чи зібрань (в інтерпретації Бобровського) та спроба узагальнення особливостей суспільно-політичного життя цього суспільного стану.

Тадеуш Бобровський народився 19 березня 1829 року (за старим стилем) у с. Тереховому Махнівського повіту (нині Бердичівського р-ну) і був другим із восьми дітей Юзефа Бобровського й Теофілі з Пільховської. Його середньозаможний шляхетський рід герба Ястжембец (Jastrzębiec) походив з с. Боброво Серпського повіту (Мазовія), звідки вони розселилися по всій Польщі, а одна гілка вкоренилася на Волині та Київщині.

Тадеуш навчався в Житомирській (1839-1842), а потім у 1-й Київській гімназії. З 1844 по 1846 рр. студював в університеті святого Володимира, а з 1846 по 1850 рр. - у Петербурзькому (магістр міжнародного права). Через смерть батька змушений був відмовитись від кар'єри чиновника і повернутися додому. У 1857 році Тадеуш одружився з Юзефою Любовідзькою, яка принесла йому в посагу Новофастівський ключ у Сквирському повіті (тут вони замешкали), і того ж року за родинним поділом спадку отримав невеликий фільварок Казимирівка. Після передчасної смерті дружини (на другий день після пологів) він став опікуном новонародженої доньки Юзефи (26.05.1858, Новофастів - 1870) та її майбутніх маєтностей.

Т. Бобровський був членом Київського губернського дворянського комітету з поліпшення побуту поміщицьких селян (24.06.1858 - 19.03.1859) та як делегат комітету брав участь у спільній комісії Київської, Волинської та Подільської губерній, яка розглядала те саме питання в 2-й інстанції (19.04 - 26.07.1859). Майже до кінця життя, Бобровський був мировим суддею Липовецького повіту, безкорисливим й сумлінним опікуном численних сиріт зі шляхетських родин, зокрема й свого племінника Юзефа Коженювського (відомого англійського письменника Джозефа Конрада).

Помер Бобровський 29 січня 1894 року в Казимирівці, похований в Оратові на парафіяльному цвинтарі поряд з батьком.

Мемуари Бобровського є цінним джерелом політичної, економічної та побутової історії польської суспільності в Україні, оскільки факти, наведені автором, знайшли своє підтвердження і в інших джерелах, у тому числі мемуарних, що засвідчили мало не фотографічну точність та неупередженість відтворення Бобровським історичних подій.[11, 151-152]

Як зазначає В.Колесник, описуючи поміщицьке товариство, Тадеуш Бобровський, прагнучи об'єктивно інтерпретувати конкретні факти, критикує його за замкненість, зокрема у відношенні до інтелегенції, засуджуючи фетишизм титулів та багатства і безжально показує неосвіченість, неробство, розгульне життя, п'янство, картярство землевласників. [2, 17] Стефан Кєневич, підраховавши точну кількість критичних закидів Бобровського до різних осіб, разом з тим зазначив, що кількість осіб, яких стосувався цей перелік, становила невеликий відсоток від кількох сотень людей, згаданих у праці, серед яких чимало отримали позитивні характеристики мемуариста, часто підкріплені прикладами. [12, 25]

Т.Бобровський зазначає, що у повсякденному житті шляхти Південно-Західного краю законсервовано фактично ще старопольські порядки, характерні господарськими турботами, світськими забавами та полюваннями. послуговування у цивільних справах Литовським Статутом, незнання та несприйняття російських законів.

Мемуарист описав і крах цього світу після розгрому Листопадового національно-визвольного повстання 1831 року. Автор описав детально загальну апатію та депресію і породжене цим таке явище як балагульщина - захоплення шляхетської молоді простацькими витівками й авантюрами в душі польського поверхового українофільства.[7, 91-95] Разом з тим Бобровський зберігає оптимізм щодо майбуття польського буття на

Правобережній Україні. "Я схильний вірити, що ми належимо до найздібніших, найщедріше обдарованих природою народів Європи, та зате найскупіше обдарованих силою волі й характеру! Через те ми змарнувалися як організм політичний і марнуємось як організм суспільний. Обставини сьогодні складаються так, що хоч-не-хоч, мусимо під загрозою індивідуального і родинного занепаду виробляти в собі сталість, витривалість і працьовитість." [7, 395]

Звідси мабуть не випадково багато місця в першому томі Т.Бобровський присвятив розвитку освіти на Правобережній Україні в 1840-х роках, особливо домашньому вихованню і тим закладам, в яких навчався мемуарист. Бобровський описує викладацьке й учнівське (студентське) середовище, робить екскурси в історію навчальних закладів. Серед найкращих і найпроникливіших тут - сторінки, присвячені польському товариству в Петербурзі часів його університетських студій, виділені в другому виданні в окремий розділ "*Kolonia polska nad Newą*" ("Польська колонія над Невою"). [7, 447-485] Автор не оминає своєю увагою і університет св. Володимира, де того часу навчалося багато польської молоді. Детально характеризує таких студентських лідерів, як Леонард Совінський, Володимир Антонович, Тадеуш Ожеховський, Влодзімеж Мілович, Вацлав Лясоцький, Тадеуш Раковський, подаючи відомості про їхній подальший життєвий шлях.

Мемуарист детально аналізує роль польських поміщиків у підготовці селянської реформи, а роки від 1858 до 1861 визначає "кульмінаційним пунктом розбудженого життя" Південно-Західного краю, наголошуючи, що саме польські поміщики з Литви першими подали відповідний адрес цареві в жовтні 1857 року." [8, 62] Особливу цінність мають приведені Бобровським дані про персональний склад комітетів з земельної реформи та характеристики діяльності її членів.

Розуміючи корпоративну незацікавленість польських поміщиків у реалізації аграрних реформ, що розглядали участь у роботі комітетів через призму збереження своїх привілеїв, Одні відкрито виступали проти її проведення, "прагнучи покласти край тому невчасному лібералізму", інші явно не протидіяли, але брали участь у роботі комітетів, щоб її загальмувати, треті, розуміючи необхідність звільнення селян із землею та певними матеріальними пожертвами з боку землевласників і держави, розраховували на компенсацію у формі деяких політичних прав. [8, 344-345]

Бобровський тим не менше зумів піднятися над становими інтересами. Він робить особливий наголос на тому, що для поляків, осілих на українських землях, це "шанс для спокути не завжди славного минулого і для закладення кращого, яснішого майбутнього в стосунках із людністю, чужою родом, мовою, вірою і цивілізацією, довгий час нами пригніченою, але якої ми стали внаслідок багатівікового спільного життя інтегральною частиною!" [8, 102]

У контексті підготовки селянської реформи Бобровський описує і польське середовище Києва: «Щоденно був у когось вечірній прийом, не рахуючи званих обідів, і щоденно десь танцювали і грали, а грали досить дорого. Працьовитість взагалі, а ще більше витривалість у праці, не є цнотами, натомість легковажність і суєтність, брак міри в забавах і видатках - аж надто відомі наші вади. Отже бавилися і витрачали над міру, а всі доми були влаштовані на широку ногу, деякі навіть на великопанську. Панове, за винятком кількох, брали участь у нарадах непідготовані, пані бавилися й танцювали, але підготовані, бо туалети завжди були елегантні та вишукані.» [8, 212]

Польське шляхетське товариство, за свідченням Бобровського, майже не контактує з російським, відвідуючи лише обов'язкові заходи в домі генерал-губернатора та київського цивільного губернатора. У пошані поляків був місцевий театр, де на польських п'єсах, майже завжди був аншлаг, забезпечений тим, що кожний повіт Київської губернії брав собі річну ложу за 300 руб., що з ложею губернського маршалка разом становило 4 000 руб. на рік. [8, 215-216]

Визвольне повстання 60-х років XIX ст. стало причиною майже повного відсторонення поляків у Південно-Західному краї від державної служби та обмеження

громадської діяльності. Ця обставина спонукала найактивніших польських діячів з середовища середньої шляхти зосередитися на «рятувальній суспільній акції.» Прагнучи подолати загальної станової депресії, вони добровільно взяли на себе обов'язок допомагати іншим співвітчизникам у вирішенні спірних майнових питань чи приватних конфліктів, надавати матеріальну й моральну підтримку родинам, які втратили своїх годувальників, опікуватися сиротами. [8,519] При цьому, звертаючись до аналізу власне повстання, приводить доволі промовистий факт відношення більшості місцевої шляхти до визвольних змагань. Мемуарист, описуючи Київські контракти, які відкрилися в лютому, тобто вже після січневих подій у Варшаві, на які прибула велика кількість польських поміщиків, зацікавлених найчастіше не майновими питаннями, а бажаних знати, «що відбувається і до чого йде», та очікуючи, «позбавлені власних переконань, остаточного імпульсу від обставин», в який бік її похне!...» [8, 477]

І насамкінець нашої розвідки приведемо спостереження Бобровського щодо людей різних національностей, що з одного боку є відображенням причин неуспіхів польських визвольних змагань, а з іншого боку, попри всі намагання мемуариста бути максимально об'єктивним, засвідчує приналежність автора до світу «до того ж шляхетського світу обраних.» Бобровський пише про свою антипатію до українців з поміщицьких кіл (щоправда, зараховує до них тільки вихідців з Лівобережжя, котрих називає малоросами, натомість селяни з Правобережжя в нього виступають виключно як русини). Закидає їм вроджену ліню, брак виховання, скритність, хитрість і нещирість, однак "заради справедливості мусить визнати, що ці вади малоросійського характеру виробилися, на жаль, під впливом становища, якого зазнали спочатку під рукою Польщі, а потім Росії". [7, 212]

Спогади Бобровського не уникнули суб'єктивності в окремих характеристиках, помилок у датуванні певних подій. Попри все, вони захоплюють величезним фактологічним матеріалом з історії Правобережжя та дозволяють доволі вірогідно відтворити сутність суспільних процесів, роль та місце у них шляхетського стану, через наближення до «мертвої планети» річпосполитської шляхетської культури, показати вади й неминучість її занепаду.

Список цитованої літератури:

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: Поляки в соцієтнічних конфліктах/Пер. з франц. З.Борисюк, наук. ред. Н.Яковенко.- К., 1998.- 334 с.
2. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. Словник / Вікторія Колесник; Вінниц. обл. краєзнав. музей; Вінниц. обл. універсал. б-ка ім. К.А.Тімірязєва; Краєзнав. т-во «Поділля».-Вінниця:ВМТО «Розвиток»,2007.-1007с.:іл.
3. Костриця М.Ю. Співець морської романтики // Велика Волинь.- Вип.37. Бердичівська земля у пліні часу. Матеріали Міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяченої 150-річчю від дня нар. класика англ. літератури Джозефа Конрада (26-29 вересня 2007 р., м. Бердичів).- Житомир, 2007.- Т.І.- С.22-23.
4. Макаров А. Киевская старина в лицах. XIX век.- К., 2005.
5. Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в. // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.- К., 1986.- Т.47.-С.191-240.
6. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.- Wyd. drugie przejrane i uzupełnione.- Wrocław, 1996-1997.- Т. 9-11.
7. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. — Warszawa, 1979- Т. 1.
8. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. — Warszawa, 1979- Т. 2
9. Gawroński F.Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki.- Lwów, 1901.
10. Heleniusz E. [Iwanowski E.] Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione.- Kraków, 1901.- Т.ІІ.- S.123-187.
11. Iwański A. Pamiętniki 1832-1876.- Warszawa, 1968.- S.151-152.

12. Kieniewicz S. Przedmowa wydawcy // Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. — Warszawa, 1979- T. 1.
13. Lasocki W. Wspomnienia z mojego życia.- Kraków, 1933.- T.I.-
14. Marszycki R. Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego.- Lwów, 1901.
15. Mickiewicz W. Pamiętniki.- Warszawa, 1927.- T.II.
16. Perłowski J. O Conradzie i Kiplingu // Przegląd Współczesny.- 1937.
17. Przyborowski W. [Рецензія] //Kwartalnik Historyczny.- 1901.
18. Weintraub W. Bobrowski Tadeusz // Polski słownik biograficzny.- Kraków, 1936.- T.II. 1. Gawroński F.Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki.- Lwów, 1901.